

Mål & Mæle · 3

15. årgang 1992

Fyndord

'Der er altid plads til én til, der bruger (sæbe)'. 'Tab og vind med samme sind'. De gode fyndord huskes og sælger varen eller livsanskuelsen. Men hvad er fyndord? Peder Skyum-Nielsen skriver side 6

Når børn skriver, før de kan

De fleste børn har deres egne selvopfundne skrifter, før de begynder i skole. Disse skrifter kan udvikles henimod rigtig skrift i førskolealderen og give et blidere møde med skolen. Bente Hagtvet skriver om sin undersøgelse fra Oslo side 9

Halvtanter og svipsvogere

Er man beslægtet med alle sine tanter og onkler? Hvad er en halvtante, og hvad er en svipsvogter? Læs om slægtskabsbetegnelser side 18

Talenter og humbug er penge

Mange gamle møntenheder er forsvundet, men lever stadig i sproget. Talenter og humbug er bare to af mange. Læs den fortsatte historie om pengene side 22

Risø fork.

På Risø lever forkortelserne deres eget sære liv. Til hver afdeling hører forkortelser, som bruges på tryk, men næppe i tale. Læs side 30

Sprogligheder 2

Med fynd og klem . . . 6

Børns møde med
det skrevne sprog . . . 9

Fantasi 17

Navne på familien . . 18

Talent eller
humbug 22

Kommakommentar . 27

Risø FOR 30

Sprogviden 32

Når vi går i gang med at lære grammatik, tilegner vi os først lydelementernes navne, som kaldes bogstaver; dernæst deres form og lydværdi. Når vi kan det, kommer vi til kombinationen af dem, stavelserne, og deres forskellige former. Når vi behersker det, lærer vi om sprogets dele (navneord, udsagnsord og bindeord) (...) Først når vi har fået ordentlig fat på alt dette, kan vi begynde at læse og skrive.

*Dionysios fra
Halikarnassos
(1. årh. f.v.t.)*

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Tøgeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Ina Nielsen

Institut for Almen og Anvendt
Sprogvidenskab

Københavns Universitet
Njalsgade 86, 2300 København S
og mærk kuverten Sprogligheder.

? Hvornår var forrige år?

Hvad betyder egentlig *forrige år*?

Nogle mener, at det er det samme som *sidste år*, andre mener, at det betyder 'for to år siden'. Hvad er det rigtige?

Gunnar Hansen
Padborg

! Kære Gunnar Hansen

I de fleste tilfælde er der ingen problemer med betydningen af *forrige*. Det betegner, lidt vagt, noget der i tid ligger forud for nu: *i de forrige måneder, forrige tiders opfattelser, en af hendes forrige lærere, mine forrige problemer*.

Men når det drejer sig om rækker af

tidsenheder, kan der opstå tvivl. *Forrige århundrede* kan kun være 1800-årene, men ellers er der uenighed om om *forrige* er én eller to enheder forud: er *forrige torsdag* det samme som *sidste torsdag*, eller er det torsdagen før? Og på samme måde med *uge* og *år*.

Forrige år er for nogle det samme som 1991, men for andre er det 1990. Det kan kun blive entydigt hvis det står over for det altid entydige *sidste år*: »Sidste år havde vi et lille under-skud, men forrige år var virkelig godt«.

Vi har det samme problem med andre ting der optræder i serier. Hvem er fx *min forrige chef*? Er det min nuværende chefs forgænger, eller er det den nuværende chef i det firma der lige har fyret mig? Når vi hører om en der har to børn i sit forrige ægteskab, så kan vi ikke vide om han er skilt én eller to gange. Og når du skulle have været af ved det forrige stoppested, var det så ved sidste eller næstsidsste stoppested?

I øvrigt har vi – i al fald i Københavnsområdet – et tilsvarende problem med *næste*: siger vi *næste stoppested*, kan det enten være første eller anden gang bussen holder; og *næste tirsdag* kan være førstkommande tirsdag eller tirsdagen efter den førstkommande. Men *næste år* kun kan være det førstkommande!

Disse uklarheder i betydningen af

forrige og *næste* er i øvrigt knap nok registreret af nogen ordbøger, dog har de sidste udgaver af »Nudansk Ordbog« fået flertydigheden i *forrige* med. Flertydigheden må skyldes at man kan definere disse ord på forskellig måde. Det kan være ud fra tale- eller skrivetidspunktet; så er *forrige år* = *sidste år* og *næste tirsdag* = *førstkommende tirsdag*. Men ordene kan også defineres ud fra tidspunkter som omtales; taler man om 1931, så kan *forrige år* jo godt være 1930; og har vi nævnt at Nørreport er S-togets første station, som vi kommer til om lidt, så er Østerport naturligvis den næste i forhold hertil.

Konklusionen må blive at *forrige* er et ord man skal lade være med at bruge hvis sammenhængen ikke klart har entydiggjort det. Det samme gælder *næste*.

EH

! Potatoe

Et par læsere har fundet trykfejl i M&M 15.1. Erik Hentze Winther gør opmærksom på at artiklen om kartoffelen har det engelske *potato* med et e for meget til slut. Samme pinlige fejl som den amerikanske vicepræsident Dan Quayle i sommer begik for hele nationens øjne.

Faktisk stod der det rigtige i manuskriptet, men vores følsomhed over for det engelske er øjensynlig for ringe til at vi bemærkede den opståede fejl i korrekturen. Til gengæld er der ingen i M&M's redaktion som har planer om at blive vicepræsident.

I øvrigt er *Potatoe* den almindelige staveform i ældre dansk, mens vi endnu havde ordet.

Den anden fejl er bemærket af Dinny Lindegaard Hansen: »Så længe der har været regler for kommaer i

dansk, har det skulle være sådan«, stod der i mit svar i Sprogligheder (s. 8).

Ja, naturligvis skulle det have været *skullet*. Igen har opmærksomheden svigtet ved korrekturlæsningen. Beklager!

EH

? Sproglige forudsætninger

En kommentar til Peter Harder: Sprogviden, Mål & Mæle 1, 15. årgang 1992, side 32-31:

De fleste af løsningerne på side 31 er udmærkede »første tilnærmelser« men ikke desto mindre upræcise.

1. »Jensen troede, at han havde lukket vinduet.« – Det indebærer ikke nødvendigvis at han *ikke* har gjort det; det betyder jo blot at *han* havde den opfattelse at han havde gjort det.

2. »Hansen blev kritiseret for at have slået Petersen ihjel.« – Igen, det er ikke sikkert at han har gjort det, men blot at *dé* som kritiserer ham går ud fra at han har gjort det.

3. »Christensen er endnu solvent.« – Den talende forventer, håber eller frygter at Christensen bliver insolvent, men det er ikke sikkert at det faktisk skér.

5. »Bertelsen kan knap nok/næsten forstå Anders And.« – Den vigtigste forskel mellem de to sætninger synes jeg ikke ligger i, om Bertelsen kan eller ikke kan forstå Anders And, men i at »knap nok« udtrykker at Bertelsen er så dum at hans forståelse må måles i forhold til noget så primitivt som Anders And, mens »næsten« udtrykker at Bertelsen er så begavet at hans forståelse kan måles i forhold til noget så avanceret som Anders And.

8. »Der var ikke stormflod efter lovens bestemmelser [...] stormfloden den 20.-21. december i fjor.«

Der må hér skelnes mellem to begreber:

»stormflod (efter lovens bestemmelser)«

og

»stormflod (i ordets almindelig betydning)«.

Teksten fortæller at der er tale om en stormflod i den sidste betydning, men ikke i den første. Det er jo ikke ualmindeligt at der findes en teknisk eller faglig brug af et ellers dagligdags ord, hvor betydningerne ikke er helt ens. Man kan så kritisere fagfolkene (hér: juristerne) for at de lemlæster et almindeligt ord ved at give det et afvigende betydningsindhold, men alternativet ville måske være at de konstruerede et nyt ord eller fandt et fremmedord frem som de kunne tillægge dén præcise betydning som de åbenbart har behov for et ord for. Så ville de let blive kritiserede for at bruge et unødigt indviklet sprog så almindelige mennesker ikke kan forstå hvad de siger. Pest eller kolera?

I en del tilfælde vil løsningen med et nyt eller fremmed ord være at foretrække fordi den signalerer at der er tale om et begreb med et nøjere defineret indhold. Anvendes det dagligdags ord kan den læge læser fejlagtigt tro at han forstår hvad der står, selv om han *ikke* kender den præcise betydning af ordet.

Et andet problem med anvendelsen af dagligdags ord i specialiserede betydninger er, at fagfolkene oplever at kun dé kender den korrekte brug af ordet, altså at de nærmest har udtaget patent på ordet. Dette fører til utallige kommunikationsbrist.

Et eksempel er ordet »energi«. Det

kommer af græsk »energeia«, virkekraft, men er i fysikken blevet tillagt en nøjere defineret betydning som noget der kan måles i enheden joule. I den alternative medicin haves et kinesisk begreb »qi« (chi), som bl.a. betegner dét som strømmer i de såkaldte medianer og som kan påvirkes vha. akupunktur. »Qi« oversættes ofte som »energi« hvilket er i glimrende overensstemmelse med de græske naturfilosoffers *energeia*, men det er en grov forenkling at måle qi i joule. Naturvidenskabeligt indstillede personer bliver derfor pikerede over at et fremmedartet begreb som »qi« oversættes til »deres« ord »energi«. – Det bliver selvfølgelig ikke bedre af, at mange alternative behandlere meget gerne vil se en naturvidenskabelig fundering af deres behandling i dette ret tilfældige ordspil.

Med venlig hilsen
Niels Østergård

! Tak for de uddybende bemærkninger, som præciserer, at det er den talende eller den skrivende, der sprogligt forudsætter noget i eksemplerne. Ytringer kan jo kun stå for afsenderens egen regning.

Måske er det værd at fastholde, at (1) *Jensen troede, at han havde lukket vinduet*, forudsætter, at Jensen *sandsynligvis* ikke havde gjort det. Ellers bliver sætningen ikke særlig oplysende.

I eksemplet med de to definitioner af *stormflod* kunne journalisten have været mindre polemisk ved at skrive, at 'oversvømmelserne i december ikke havde et omfang, så de ramte kunne få erstatning?'

CE

? Cyklist- og fodgænger

I M&M 15,1 har Anders Krarup fået så meget øje på Ekstra Bladets kam-

pagne: *Hvorfor boykotte folketin- get / de gør jo ikke noget alligevel* – at han har skrevet til det gode, lille blad, hvor Erik Hansen giver et fyldigt svar om henvisning til entalsord med flertalsord.

Jeg lod mig også i sin tid provokere af Ekstra Bladets formulering, først i min stilerettersjæl; siden opdagede jeg de politiske implikationer, og de gjorde mig vred. Med den brugte form bliver der sammenfald mellem institutionen Folketinget og de medlemmer, vi selv med vore modstridende politiske interesser har valgt ind. MF'erne handler vel, som det er politisk muligt, men Ekstra Bladet, der journalistisk lever af bl.a. at vrænge ad kendte politikere, hvis image det(t) selv har været med til at skabe, leverer med sin forplumrende formulering kugler til kampen mod folkestyret, som vi kender det. Nogle af os foretrækker stadig, at vi deler os efter anskuelser og vælger repræsentanter til tinge. Alternativerne er ikke tiltrækkende.

Mens jeg nu har kuglepennen fremme: Manglende sproglig præcision kan også skabe usikkerhed i trafikken. Bilister skulle gerne få øje på det advarselsskilt, som står på Frederik Bajers Plads i København, på hjørnet af Rigshospitalets grund, og som skal advare den stærke, højresvingende trafik mod cyklister og fodgængere, der skal ligeud ad Tagensvej, hvor flertallet af bilisterne skal til højre ad Nørre Allé. Der er et trekantet skilt med udråbstegn, og det er forhåbentlig tilstrækkeligt, for sådan en som jeg bliver momentant forstyrret, når der under det trekantede skilt er angivet årsagen til, at man skal skærpe opmærksomheden:

Cyklister og
fodgængere

Den er ikke god! Tolkning i overensstemmelse med regler om sideordning af sammensatte ord med identiske andetled giver »Cyklistergænger og fodgænger«, den går ikke. Hvis tanken er, at man skal bruge -er fra fodgænger til at markere, at der er flere af slagsen, så kan man bare ikke gøre sådan efter reglerne, og vi ville desuden have en ubalanceret sideordning af et flertals- og et entalsord: Cyklister og fodgænger. Meningen er vel »Cyklister og fodgænger«, sværere er det ikke. Jeg nåede helskindet over krydset på cykel, men husker ikke meget om trafikken den dag, jeg første gang så skiltet. Bilisterne svinger heldigvis så hurtigt til højre, at de ikke når at nærlæse skiltet. Det er også vigtigst, at de ikke kører cyklistgængerne ned.

Venlig hilsen
Claus Tilling
Husum

Med fynd og klem

I mange år har jeg været optaget af Den Virkningsfulde Sprogbrug: Hvordan udtrykker man sig sådan at formuleringen fænger? Og sådan at budskabet bider sig fast?

- Det ved mange reklamefolk og politikere, prædikanter, redaktionssekretærer og digtere en masse om. Og den viden vil jeg prøve at sammenfatte her.

Brændt barn ...

Lad os lægge ud med en formulering i (lidt karikeret) teknikersprog: »Blandt endnu ikke konfirmerede personer af begge køn, der har været udsat for indgående kontakt med forbrændingsprocessers oxidative forløb, næres en udbredt modvilje mod gentagende berøring med samme«. - Og lad os så sammenligne med det gode gamle ordsprog: »Brændt barn skyr ilden«.

Ordsproget er den eneste af de to formuleringer man kan huske. Teknikersætningen har ikke en chance for at bide sig fast.

- Men hvilke virkemidler er i brug med ordsproget? Og med det gode slogan, demonstrationsråbet, mottoet og valgsproget, med omkvædet og den træffende overskrift?

Virkemidlerne

Der er for det første *kortheden*: En slående formulering har sjældent ret mange stavelser. Tænk på »Øvelse gør mester«, »Sammen er vi bedst«, »Krage søger mage« osv.

Men også *rytmen* er afgørende for, om noget kan gå i kroppen på nogen og blive husket. Man hører tydeligt rytmen i »God og glad følges ad«, eller »Hva' ska' væk? Barsebäck!«. Og man mærker at det går hurtigt i den gamle jesuitersætning »Hensigten helliger midlet«. Og i det mundrette slogan: »Så er der tid til en Cecil«.

Enderim bidrager også stærkt til at en sætning bliver husket som fyndord. Og nogle af de mest effektive slogans har rim på selve varenavnet: »Den skarpeste klinge er Ginge« og »Pre vil gi' Dem fre'!« - lød det engang. Nu møder vi »Hvem ka'? Bilka!« og »Hva' behar ... Yankeebar«. For nylig sås det samme middel i: »Holger og konen siger nej til unionen«.

Ens vokaler gør teksten mundret og behagelig. Vi kender det træk fra spejdernes »Vær beredt«. Men jo også fra Colgate-replikkens »Nul huller«. »Dyp i Dyrups« viser to (sjældne!) y'er, der står trykstærkt og tæt på hinanden. Og det slogan har desuden konsonantrim.

Netop *konsonantrimet* (eller allitterationen) er et af fyndsprogets allermost kendte træk. Det optræder hele to gange i »Lige børn leger bedst«. Og vi finder det i trillingen »Fyrre, fed og færdig«. Eller i den mere opløftende variant: »Fyrre, frisk og fyrig«. »Kolibri fra Kildemoes« og »Give gaver gå til guldsmed« viser det samme virkemiddel.

En anden effekt ligger i *lydefterligningen*. Det er den vi har når Citroën kommenterer sine egne priser: »Det er SKODA-LADA-ligt billigt«. Meget mundret. Og navnet »OMA margarine« minder, når man siger det, om velsmagsudbruddet »Uhhh!«. Der efterlignes også lyde hver gang filmræddet påstår, at »Alle knaser Crunch«.

Billedkraften brølede for mange år siden med »Put en tiger i tanken«. Essos benzin var sikkert ikke mere potent end BP's og Shells. Men vildkraften fra tigtanken gav Esso det bragende salg. På samme måde skylder Ajax sikkert køkkentornadoen sin store succes. Og billedfynden overvælder, når den store damper lægger til ved den bittelille ø og der spørges: »Hvilken kaffe ...« osv. Et gevaldigt godt billede. Og med en ligefrem, men temmelig lang tekst.

Skriftbundet er så *det typografiske rim*. Vi læste det i velmagtsdagene på klubbens bannere:

»BRANDGO'E
BRØNDBY -«

som der stod. Og de ens bogstaver var anbragt lige over eller under hinanden. Samme teknik bruges i reklametekstens »Hang til Høng«.

Plusladninger vrimler det med i reklamen: »Sammen er vi bedst«, »Vi gør os mere umage«, »God, bedre, Bestle« osv. Men statsministeren har nu også sans for dem når han siger: »Det går ufatteligt godt«, »Det skal være lettere at være dansker«, »Regeringen er resultatstulten«. For ikke at nævne »Firklovreregeringen«.

Også *andre stilfigurer* kan være effektive. Fx er ordspillet jo meget brugt i reklamen. Endda så meget, at mange opfatter det som kliché. Alligevel har jeg svært ved at stå for den gamle amatørtekst »Intet bord uden Bähncke«. Og ordspillet er da også flot i bureauteksten

»Original Odhner – en maskine man regner med«. – Fin stigende gentagelse fik vi i »Det er mælk, det er dejligt, det er ny energi«. Endnu et stærkt slogan, som stadig huskes af mange.

**undgå fejl tag
vælg et tegltag**

Ordfyndens top 10

10 træk blev det altså til:

1. Korthed
2. Rytmask opbygning
3. Enderim
4. Ens vokaler (assonans)
5. Konsonantrim (allitteration)
6. Lydefterligning
7. Billedkraft
8. Typografisk rim
9. Plusladninger, og
10. Andre stilfigurer.

Disse 10 træk er ikke lige vigtige. Og de skal heller ikke proppes ind i ens nøgletekst samtidig. Men trækkene er – på udtrykssiden – dem der duer, når man vil forme et fyndord.

Situationens betydning

Om ens fyndord så bliver folkeligt fællesgods, om det bringer én i overskrifterne og ud i de mange gentagelser – det afhænger af andre faktorer: Noget i situationen må give udtalelsen vægt.

Når daværende generaldirektør Ole Andresen en dag kom til at tale om »flere tog til tiden«, så var vejen derfra og til sloganstatus for en hel etat kortere – end hvis de samme ord var udgået af lokofører Joe Hansens mund.

Og Winston Churchill sagde – på et helt afgørende tidspunkt i verdenshisto-

rien: »I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat«. Det blev til citat-formlen »Blood, sweat and tears«.

Det daglige krav

Selv om vi hverken er Goethe, Shakespeare, generaldirektører eller premierministre, kan vi sagtens have nytte af at forme *det vigtigste* vi vil have sagt *på en prægnant måde*.

Det er faktisk et dagligt krav: til journalisten der vil fange med sin overskrift, til politikerens der vil citeres i TV-avisen, til læreren der vil have én ting til at fæstne sig i dén time, til sloganforfatteren der vil sælge »the real thing«, til sangskriveren der vil sætte omkvædet på tværs i vores univers, til lederen eller træneren der vil motivere holdet. Og så videre.

Variationerne

Men ikke nok med det nyttige: Fyndordene er også tit fornøjelige – som et festfyrværkeri, der lyser oppe på nathimlen.

Og det er da skægt, når udtrykkene fornys og lever videre: »Man skal aldrig være bange for at indrømme andres fejl« – »Og milde kvinder, hvor har de smagt« – »Folk med begge ben på jorden hænger ikke på træerne« – »Bryl-creme fedter ikke, før det kommer ud af

tuben« – »Ti ud af ni filmstjerner bruger Lux« – og »Midt i en klynketid«.

Både fynd og fylde

Der er masser af koncentreret tanke, og der er masser af sprogmusik i alt dette. Men som sagt: fyrværkeriet nydes på baggrund af så meget andet. Og fyndordene hverken kan eller skal erstatte den grundige og sammenhængende belysning af et emne.

Den fyldige behandling må til: samtalen og argumentationen. Men fynden kan skærpe og holde os vågne, når vi skal finde veje i verden sammen. Gennem sproget.

Værsgo!

»Med fynd og klem« er fra min side tænkt som en forret.

Hvis læseren har lyst til hovedretten, findes den som *Fyndord. 1-2. Studier i kortformernes retorik* (Hans Reitzels Forlag 1992, 827 sider). *Fyndord* bringer mere end 3.000 eksempler på virkningsfuld sprogbrug. Og bogen giver mange muligheder for at gå på fyndig opdagelsesrejse i midten og hjørnerne af vores danske sprogsamfund.

Desserten vil blive serveret i et senere nummer af *Mål & Mæle*. Det bliver med en artikel om fyndordenes variationer. »Med klym og fend« hedder den. – Fortsat: God fordøjelse!

*Peder Skyum-Nielsen, f. 1948,
lektor, dr. phil. & ph. d.,
Danmarks Lærerhøjskole.*

Børns møde med det skrevne sprog

I bogen *What did I write?* ('Hvad skrev jeg?' 1975) fortæller Mary Clay om Natasha, som er fire år, og som hverken kan læse eller skrive, men som har stor fornøjelse af at lege med at skrive bogstaver. En dag tegner Natasha en sammenblanding af cirkler, linjer og bogstaver (se figur 1). Da hun er færdig, går hun hen til sin mor og spørger, hvad hun har skrevet. Moderen tager Natasha alvorligt og læser den første linje: »Sahspno«. Tilfreds og tankefuldt svarer Natasha: »Det har jeg lavet«.

Både erfaring og forskning viser, at det for børn med disposition for læse- og

skrivevanskeligheder er værdifuldt, at mødet med det skrevne sprog er blidt, og at undervisningen går langsomt frem på det enkelte barns betingelser. Et sådant blidt møde forhindrer ikke nødvendigvis, at barnet må kæmpe sig vej for at lære at læse og skrive i skolen, men meget tyder på, at det ikke så let snubler og falder. Hvis mødet med 29 bogstaver og bogstavnavne, med lydopdeling og lydsammenføjning får lov at foregå i leg i barnets eget tempo, vil barnet tilegne sig grundlæggende færdigheder og indsigt under trykke og ikke så krævende betingelser.

Jeg vil i det følgende beskrive én mulighed for at give barnet et blidt møde med det skrevne sprog. Det vil jeg gøre med udgangspunkt i et projekt, vi i årene 1986-1989 gennemførte ved Speciallærerhøjskolen ved universitetet i Oslo. Hovedsigtet var at udvikle et pædagogisk indhold og metoder, som kunne virke skriftsprogsfremmende *før* den egentlige læse- og skriveundervisning i 1. klasse.

Hvert af de tre forsøgsår fik mellem 16 og 18 børn et særligt tilrettelagt pædagogisk tilbud fire timer dagligt på Speciallærerhøjskolen. Børnene begyndte i de allerfleste tilfælde i skole, når de havde gået et år hos os.

Undervisningen af børnene sigtede dels mod at gøre dem opmærksomme på det talte sprogs forside; dels at tilskynde dem til at forsøge at skrive selv.

Undervisningen i sproglig bevidsthed

For det lille barn er sproget gennemsigtigt. Det er et kommunikationsmiddel,

Figur 1. Legeskrivning (Clay 1975)

som barnet giver indhold og mening. Men sproget selv har barnet ikke opdaget. Det er ikke bevidst om, at sproget er et system i sig selv – et system af ord, rytme, stavelser og sproglyd. Det lille barn er indholdsorienteret og ser ikke sprogets »ydside« eller forside.

Det skrevne sprog er derimod ikke gennemsigtigt. Det ses tværtimod som trykte streger, cirkler og halvcirkler på papir. De »levende«, talte ord, der svæver som lydbølger fra menneske til menneske, er blevet til »kolde« og ubevægelige skriftbilleder. Læsning og skrivning forudsætter derfor en omstilling hos barnet. Det må lære at rette sin opmærksomhed mod sproget selv og opdage, at sproget er noget konkret, som er til at tage og føle på, noget som vi kan tale om og analysere.

Et sådant opmærksomhedsskift fra sprogets indholdsside til dets forside er ikke let for det lille barn. Også for mange syvårige er det vanskeligt at høre, at lydbilledet »Ida« kan deles op i tre sproglyde, *i-d-a*.

Hvor vanskeligt det er for førskolebørn at se sproget udefra, illustreres af en undersøgelse, jeg gennemførte fra 1981 til 1986. I denne periode undersøgte jeg, hvordan børns talte og skriftlige sprog udvikler sig fra de er fire, til de er ni år. Da børnene var seks år, viste jeg dem f.eks. en side med trykt tekst og bad dem pege på et tal, et bogstav og et ord. Det viste sig, at for de allerfleste børn var ord, bogstaver og tal et og samme fænomen. Mange troede, at et ord var det samme som navnet på en person.

Når jeg bad børnene om at sige et langt og et kort ord, fik jeg typisk reaktioner som disse:

Thomas: »Et langt ord er Lise, for hun er lang.«

Line: »Et langt ord – 'Lise gik til skole'»

– men 'Mikkel ræv' er kort, for det er en kort sang.«

Trygve: »Et langt ord – det er et helt brev, for det er en lang fortælling. Et kort ord – 'ha' det godt!' for de skal måske skynde sig hjem.«

Eksemplerne viser, at børnene forbinde begrebet *ordlængde* med længden eller størrelsen af tingen eller personen, som ordet står for, og ikke med ordet som en lydlig eller visuel helhed.

Det burde være unødvendigt, at flertallet af skoleeleverne indleder deres skolegang med så uklare forestillinger om nøglebegreberne i læse- og skriveundervisningen. En hel serie undersøgelser fra forskellige lande viser, at 5-6-årige børn godt kan lære sådanne begreber som 'bogstaver' og 'ord' og andre forhold ved sprogets forside.

I projektet ved Speciallærerhøjskolen har vi også leget med sproget i naturlige og mere planlagte sammenhænge. Vi har fulgt en del af det sproglige 'opmærksomhedsprogram', som er udviklet og gennemprøvet på Bornholm af Jørgen Frost og hans medarbejdere. Det drejer sig om den del, der har med de enkelte sproglyde (fonemer) at gøre. Det er vores erfaring, at systematikken i programmet fra Bornholm er særlig vigtig for de svage børn. Denne gruppe har brug for en systematisk fremgangsmåde med mange repetitioner, fortrinsvis i smågrupper på omkring fire børn, således at hvert barn kan lege på sit eget niveau. Projektet handler således ikke om fri leg, hvor barnets initiativ er den eneste drivkraft. Det centrale er, at arbejdet sker gennem legebetonede aktiviteter under hensyn til barnets forudsætninger og i et passende tempo for barnet – *samtidig* med at den voksne aktivt tilrettelægger og opmuntrer og er klar over, på hvilke områder en mere voksenstyret pædagogik er nødvendig.

Alle, som har arbejdet med pædagogik, ved, at undervisning, som giver aha-oplevelser, er særlig motiverende. Aktiviteter, som retter børnenes opmærksomhed mod sprogets »ydside«, ser ud til at have netop sådanne kvaliteter for de 6-årige. Efter min erfaring er 6-års-alderen således en optimal periode for undervisning i sproglig bevidsthed.

I bevidstgørelsen er vitser med dobbelttydige ord en guldgrube. Her har børnene selv meget at bidrage med:

- Hvorfor tager svenskerne altid en stige med, når de går i butikker? Fordi priserne er så høje.

- Der var engang en mand, som stod på ski. Så løb han ind i et træ. Træ (3) mod én er fejlt.

- Der stod to børn og tisede i en kumme. Så sagde den ene: »Nu er vi kompiser [svensk/norsk: 'kammerater']«.

Jeg har selv undersøgt 6-åriges sproglige bevidsthed ved at fortælle vitser og udspørge børnene bagefter:

Ole og Jens gik op ad trappen til femte etage. Da de gik forbi dørene på første etage, sagde Ole til Jens:

»Der inde leger de gemmeleg«.

»Hvordan ved du det?«

»Jo, for der står Finn Jensen på døren.«

På et direkte spørgsmål fra mig om, hvad Finn Jensen betyder, svarede én:

»Det betyder ingenting. Man skriver ikke noget på døren, når man leger gemmeleg.« En anden mente, at Finn Jensen bare var et navn. En tredje mente, at det var et navn, og at de skulle finde én, der hed Jensen.

Undervisningen i læsning og skrivning

Når børnene begyndte hos os, var noget af det første vi gjorde at kortlægge bør-

nenes skriveudviklingsniveau. Børnene fik først til opgave at tegne et billede. Derefter talte jeg med dem en for en og bad dem om at skrive, hvad de havde tegnet. Børnenes forfærdelse var åbenlys – sådan en opfordring var ingen voksen kommet med før. »Jeg kan altså ikke skrive«, sagde en; mens en anden svarede: »Skrive? Det skal jeg da ikke før til næste år.« Jeg svarede med selvfølgelighed: »Men du kan vel lege-skrive eller lade-som-om-skrive eller bruge din egen hemmelige skrift?« Det viste sig så, at samtlige børn havde en sådan privat skrivemåde. Men ingen voksen havde tidligere accepteret denne »skrift«, sådan at børnene troede, at den var værdifuld – og da slet ikke i professionelle pædagogiske sammenhænge.

Efter denne første klare godkendelse af legeskrivning som en brugbar meddelelsesform opfordrede vi dagligt børnene til at 'fortælle' på et stykke papir, hvad de ville lave, hvad de ønskede sig, hvad de skulle købe eller ligende. Vi brugte bevidst ordet 'fortælle', og understregede, at de kunne vælge, om de ville tegne, legeskrive eller skrive rigtige bogstaver. Denne valgfrihed er vigtig, fordi vi ønskede at opfordre børnene til at meddele sig skriftligt uden at det skulle opleves som pres eller tvang. Og vi fandt ud af, at de børn, som i begyndelsen ønskede at tegne, gradvis begyndte at skrive, når de blev tryggere og modigere og mærkede, hvor uuhøjtideligt og ufarligt det var at skrive. Børnene legeskrev i perioder af forskellig længde, på forskellige måder og med vekslende iver. Figur 2 giver nogle eksempler på, hvordan de »skrev«.

Nogle skrev voksenlignende skrift, de skriblede. Andre benyttede hemmelige tegn. Atter andre skrev konventionelle bogstaver i række, eller tegnede talen og lod hvert tegnet symbol stå for et ord eller en sætning.

Legeskrivning

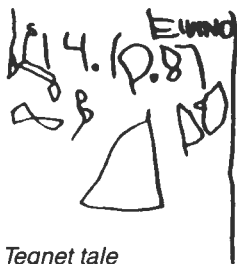
Skribleri

»Fantasiskrivning«

AKC UENDLIG

Bogstaver i række

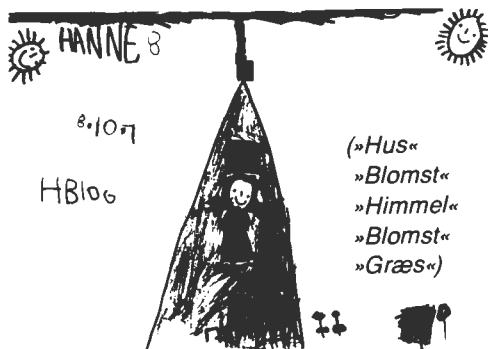

Tegnet tale

Figur 2. Forskellige skrivesystemer

Nogle ønskede hurtigt at begynde at skrive rigtige bogstaver. Interessen for at skrive bogstaver i række kom ofte parallelt med en gradvis voksende bevidsthed om sproglyd. Børnene begyndte langsomt at forstå, at der er en sammenhæng mellem sproglyd og bogstav. Denne øgede forståelse kom ofte til udtryk i børnenes skrivning. Børnene indføjede en eller flere passende sproglyde i legeskrivningen og skrev det, de ikke kunne skrive »rigtigt« i form af legeskrivning. Figur 3 viser et eksempel på et barn, som det lykkedes at høre og

Lydororienteret skrivning

(»hest med slæde«)

H2 E L T E

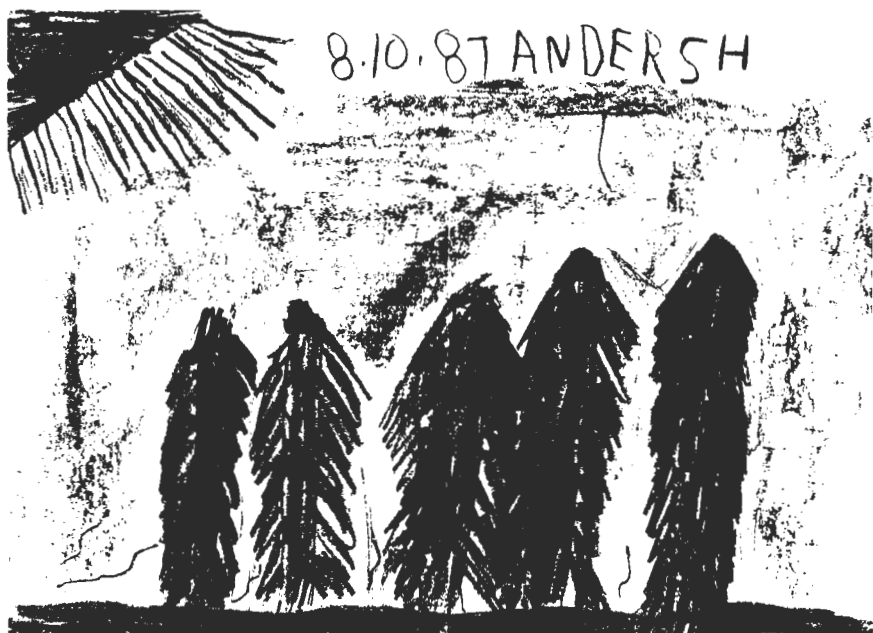
DUMET F SKAL FØDET BR
EV FORDOVER S N I L BR

»Du Mette skal få dette brevet for du er snill«

skrive et rigtigt bogstav i ordet *skov*. Den første lyd blev skrevet med et rigtigt bogstav; mens resten af ordet blev skrevet med legeskrivning.

Legeskrivningen blev på den måde brugt som et reservesystem, der kunne tages i brug, når den 'rigtige' skrivefærdighed kom til kort; og den var således med til at opretholde aktiviteten. I stedet for at give op fortsatte barnet med at skrive og fik dermed ny anledning til at udforske sprogets lyd-bogstav-sammenhænge.

Gradvis blev børnenes skrivning mere

S + 0 9 + 0 + + 0 + 0 1 0 1 0 + + 0 + »Skog«

Figur 3. Sædvanlig brug af bogstav i forlyd i kombination med legeskrivning.

og mere orienteret mod de enkelte sproglyde. Nogle udviklede en såkaldt *opdagende skrivning* ('invented writing'), som langsomt fik mere og mere korrekt ortografi.

Børnenes interesse for at udforske skriften gennem forskellige skrivesystemer har været overvældende. Det har også været spændende at iagttage, hvor opfindsomme børnene selv var, når det gjaldt om at benytte skriftlig kommunikation i nye og for børnene meningsfulde sammenhænge.

På en højskole er der studerende, og hvor der er studerende, lærte de 6-årige at være stille. Et af børnene var ikke tilfreds med børnegruppens opførsel på toilettet og foreslog, at vi skulle indføre

ordensvagter, som skrev dem op, der ikke opførte sig i overensstemmelse med reglerne. Børnene begyndte at lave lange lister og oversigter med navne og mere eller mindre originale betegnelser for brud på ordensreglerne. På den måde blev der ro på toilettet, børnene sad og lærte hinandens navne, og de bogstavelig talt tegnede ordene for overtrædelserne af ordensreglerne. Figur 4 viser, hvordan et barn valgte at lave sin liste. Man kan se, hvordan hvert tegnet symbol står for faktisk begivenhed eller en person, og at denne tegnede tale faktisk er et tidligt og primitivt skriftsystem.

Noget af det mest iøjnefaldende, når vi har undersøgt, hvordan børnene sidder i grupper og udforsker egne og an-

(»Annette som løb«)

(»Laila pressede for
at blive skrevet op
på de søde«)

DE »SLEMME«

(»Petter som hjalp
med at åben døren)

DE »SØDE«

Figur 4. Tegnet tale fra ordensvagten på toilettet

dres navne og bogstaver, har været børnenes store evne til at hjælpe hinanden og lære af hinanden på hensigtsmæssige måder. Børnene fandt f.eks. personlige og børnevenlige måder at beskrive bogstaverne på: »Å er A med en rund ring over, Y er et I, som deler sig, og O er ligesom en sol«. Og de lavede bus- og holde-i-hånden-lister, hvor de omhyggeligt sørgede for, at alles navne var med. 'Bus- og holde-i-hånden-lister' var oversigter over, hvem der skulle have privilegier som at sidde forrest i bussen og lege førskolelærere (holde i hånden), når de gik tur (figur 5).

I løbet af året opdagede flertallet af børnene, at der til hvert bogstav svarer en sproglyd. Jeg tror og håber, at de også mistede noget af ærefrygten for det skrevne sprog. Deres skriveforsøg tyder på det. Figur 6 viser eksempler på to børns skriftlige kommentarer til egne tegninger. De skriver om noget, som er vigtigt for dem selv, skønt det er halsbrækkende svært rent ortografisk. I førskolebarnets opdagede skrivning er det ikke *Bo, sø, ål, bil og is* fra 1. klasses læsebøger, vi møder.

Legeskrivningen ser altså ud til at opfylde væsentlige funktioner i førskolebarnets udvikling. Ansporing til lege-

AIVE
FREDRIK
GARRETT
HANNE GURO
FREDRIK GURO
FREDRIK
GARRETT
GARRETT
GE (= Gjernmund)

Figur 5. Bus- og holde-i-hånden-liste

STEINAR
1.6.87

ARIG. TERISLR ME
MIL. TYRE DUNE

(»Orienteringsløp med militære dukker«)

ANINE ★

18.2.88

HUNDEN HOPPER
SAMMEN MED JENTA

(»Hunden hopper på trampoline sammen med jenta«)

Figur 6. Tegning med skriftlig kommentar

skrivning medførte ikke, at alle børn begyndte at benytte en konventionel ortografi i førskolen. Men alle gjorde vigtige opdagelser om skriften som system og kommunikationsmiddel. De lærte blandt andet,

- at skrift symboliserer tale,
- at skrift kan være alternativt meddelelsesmiddel,
- at skrift består af bogstaver, tal og ord, som svarer til visse lydbilleder i talen

- at man skriver fra venstre mod højre, og at man begynder at skrive øverst i venstre hjørne.

Hvordan gik det i skolen?

I alt 43 børn (86%) 'knækkede' skriftsprogets kode i førskoleåret. Det indebærer ikke nødvendigvis, at de læste og skrev, men at de havde forstået princippet om, at der til hver sproglyd svarer et bogstav, og at de var i stand til at finde frem til forbindelser mellem sproglyd og bogstaver i ord. Mange af de børn, der skrev 'opdagende' i juni, før de begyndte i 1. klasse, var ikke klar over, at de havde erhvervet en så vigtig færdighed. Spørgsmål som »kan jeg skrive?« og »kan *du* læse, hvad jeg har skrevet?« bar vidnesbyrd om det. Og når de blev spurgt om, *hvordan* de var blevet så gode til at skrive, insisterede de på, at det havde de lært sig selv. »I børnehaven leger vi kun og tegner og sådan noget ...« Én så det nærmest som en åbenbaring: »Det kom bare over mig!« udrød han. Sådanne udsagn tyder på, at det pædagogiske program faktisk *blev* oplevet som leg af børnene selv.

Syv børn (14%) legeskrev også ved slutningen af førskoleåret. Disse børn betragtede vi som 'risikobørn', der fik speciel opmærksomhed i skolen. Vi gjorde med det samme børnenes klasse-lærere opmærksomme på vores iagttagelser, bad dem give disse børn speciel opmærksomhed og støtte og opfordrede dem til at kontakte os, hvis nogen af disse børn kom bagefter i klassen. I fem tilfælde blev vi kontaktet af læreren. Sammen med læreren og evt. skolens administration iværksatte vi, hvad man kan kalde 'forebyggende specialundervisning' før vanskelighederne gav nederlagsfølelse og indlæringsvanskeligheder.

I juni i 1. klasse havde alle børn lært at læse og skrive, og flertallet læste og

skrev betydelig over gennemsnittet. Det tredje forsøgshold går stadig kun i 2. klasse, og det er derfor for tidligt at udtale sig generelt om deres læse- og skrivefærdigheder, men indtil nu synes ingen af børnene at udvikle læse- og skrivevanskeligheder.

Man skal selvfølgelig være forsigtig med at drage generelle konklusioner, når antallet af børn ikke er større end 50. Sammenholdt med fund fra andre undersøgelser må vores erfaringer og resultater imidlertid siges at være opmuntrende. Meget tyder altså på, at en bevidst forebyggende tilskyndelse til leg med sproget og til skrivning kombineret med opmærksomhed på 'risikobørn' og tidlig 'forebyggende specialundervisning' kan hjælpe flere børn til en positiv læse- og skriveudvikling.

Hvis vi tager statistikken alvorligt, vil mellem 10 og 15 procent af dagens børn i børnehaver udvikle læse- og skrivevanskeligheder. Det er mange børn. Nyere forskning tyder på, at det er muligt at begrænse dette antal, hvis man virkelig gør et forebyggende arbejde. Det vil kræve initiativ, øgede faglige kvalifikationer og samarbejde mellem lærere i børnehaveklasser og 1. klasse. Det var som et led i et sådant arbejde, at vores projekt forsøgte at give forberedelses- og forebyggelsestanken pædagogisk indhold og liv.

*Bente E. Hagtvet, f. 1948
Førsteamanuensis,
Speciallærerhøjskolen,
Universitetet i Oslo.*

(Artiklen er oversat og bearbejdet fra *Nordisk Tidsskrift for Specialpædagogikk*, nr. 3, 1991.)

Fantasi

Er politikere særlig fantasiløse?

Som i andre tilfælde skal man nok lade være med at bedømme dem over én kam, men der er alligevel det specielle ved det at politikere gang på gang forsikrer om deres mangel på fantasi.

Statsministeren hævder at han ikke *har fantasi til at forestille sig* at socialdemokraterne vil finde på dit og dat; de Radikale udtaler at de ikke *i deres vildeste fantasier kan forestille sig* at Venstre kan foreslå dette eller hint; og Svend Auken bedyrer at *hans fantasi ikke rækker til at han kan forestille sig* at regeringen vil være med til både det ene og det andet.

Fantasiløshed over hele linjen – når man sammenligner med hvad der faktisk hænder. For kort tid efter sker det i reglen at socialdemokraterne finder på dit og dat, at Venstre foreslår dette og hint, og at regeringen vil være med til både det ene og det andet.

Sagen er at når en politiker bruger denne kliché og siger at han ikke har fantasi til at forestille sig et eller andet, så er det netop fordi han kan! Hvorfor skulle han dog ellers forsikre at han ikke kan? Der er jo ingen der ulejliger deres omgivelser med at forsikre at de ikke har fantasi til at forestille sig at solen står op i vest fra den første i næste måned.

Næ, en politiker der siger at han mangler fantasi til at forestille sig noget, han giver netop en klar meddelelse om at han absolut regner det for en realistisk mulighed. Sandsynligvis har han i flere nætter kastet sig søvnløs på sit leje fordi hans fantasi ikke vil lade ham i ro, eller han har haft mareridt over fanta-

sier om hvad de andre kan finde på af ondskab og dumheder.

Og man kan godt regne med at denne udlægning af klicheen *ikke havde fantasi til at forestille sig*, at den passer uanset fra hvilket parti den kommer.

Folketingsklicheer er som regel tværpolitiske.

Erik Hansen

Navne på familien

Om slægtskabsbetegnelser

En læser, Mikala Engell fra Nuuk i Grønland, har skrevet til Mål & Mæle og spurgt om navne på medlemmerne af hendes stærkt voksende familie. Hun skriver blandt andet:

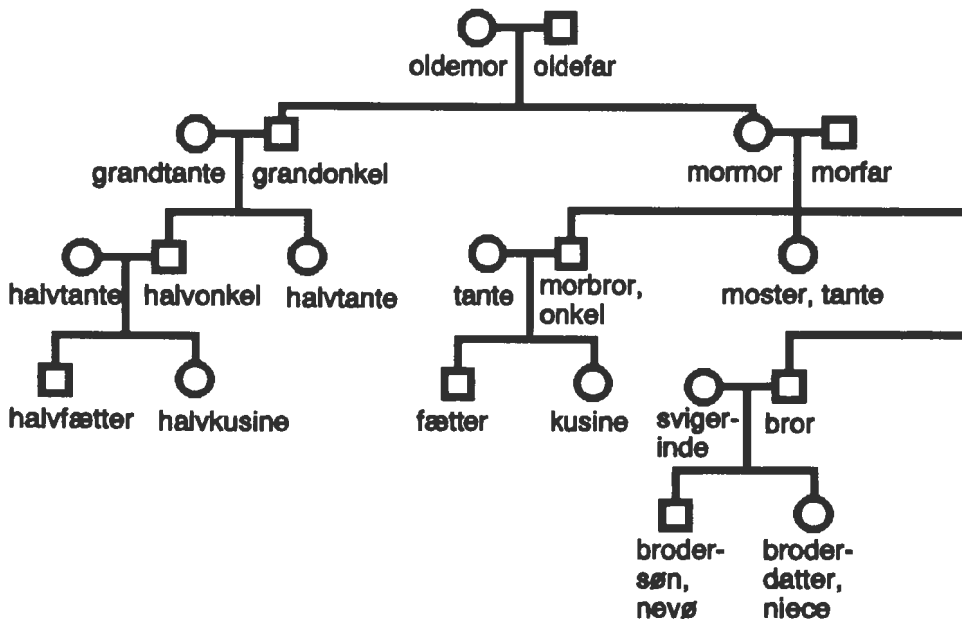
»Når min niece, som jeg er moster til, får et barn, er jeg da barnets grandtante, og er barnet min grandnevø eller -niece? Hvilken slægtskabsbetegnelse har mine egne børn i forhold til dette barn? Min søster, som ikke bryder sig om at være grandtante, foreslår 'bedstemoster' i stedet for grandtante.

Endvidere: Hvad er en *svoger* eller en *svigerinde*? Jeg bruger disse betegnelser

dels for mine søskendes ægtefæller, dels for min mands søskendes ægtefæller, men en kollega har belært mig om, at de sidste er henholdsvis *svipsvogter* og *svipsvigerinde*. Hvad siger I?

Og hvad betegner *onkel* og *tante*? Jeg har mængder af begge arter, og mindst halvdelen er jeg ikke beslægtet med.

Hvor langt ud findes der i det hele taget slægtskabsbetegnelser på dansk? Jeg ved, at man på Bornholm taler om *syslinger* og i Norge om *tremenninger*, når det fortæber sig tilstrækkelig meget i tågerne - findes der et tilsvarende ord i rigsdansk?«

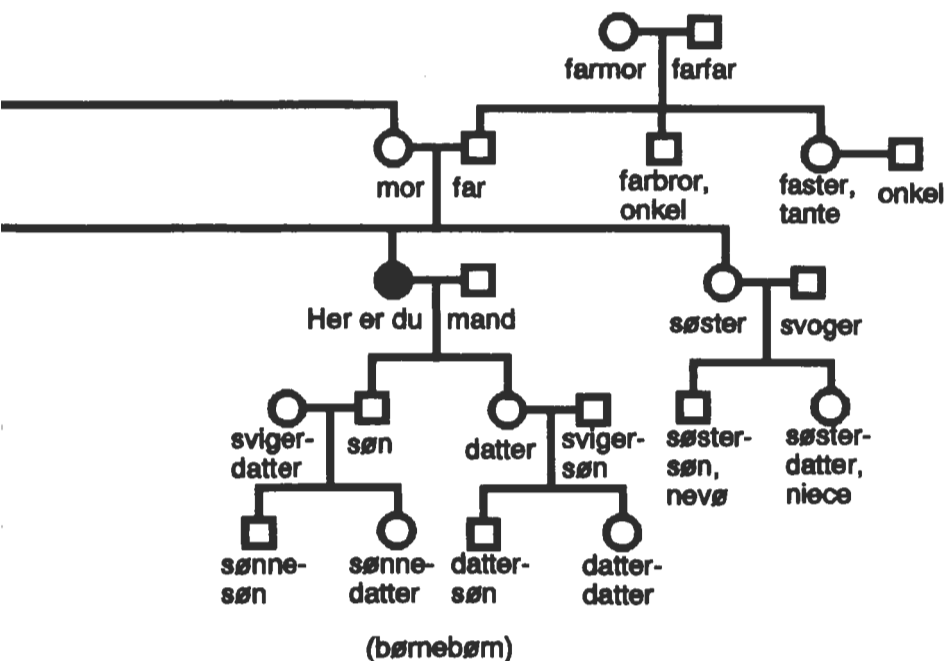

Den lige linje

Der findes mange ord for personer, man er i familie med på forskellig måde. En del af de almindeligt anvendte ses i figuren over en tænkt familie. I figuren er kvinder runde og mænd firkantede, sådan som der er tradition for – i sådanne slægtstræer. Den tænkte familie er indrettet sådan, at næsten alle de gængse slægtskabsbetegnelser er i brug, men så vidt muligt kun én gang. Af hensyn til overskueligheden er der ikke *halvsøstre* og *halvbrødre* med, d.v.s. der er ingen i den tænkte familie, som har fået børn med to forskellige personer. Der er hel-

ler ingen relationer til 2. ægteskab, såsom *stedmor* og *stedbror*. Oversigten er desuden begrænset til ord, som alle findes i Nudansk Ordbog, d.v.s. ord, som anses for at være i brug i moderne dansk.

Oversigten rummer fortrinsvis de mest præcise betegnelser, f.eks. *mormor* og *farmor*, og nævner ikke, at de tilsammen er *bedstemødre*. Tilsvarende står der ikke, at *brødre* og *søstre* er ens *søskende*, eller at *mor* og *far* er *forældre*. I de tilfælde, hvor der er to betegnelser for den samme familierelation, står den mest præcise før den mere generelle.

Den lige linje kan forlænges i det uendelig både opad og nedad, men kun med generations- og eventuel kønsangivelse, *oldemor, tipoldefar, tiptipoldebarn*. På den anden side af tiptip kommer man dog ikke med sproglig automatik, her må man til at tælle på fingerne.

Et skridt til siden

Der er også præcise betegnelser for næsten alle slægtninge, som er forbundet via to slægtled, d.v.s. hvor man er forbundet via den yngstes bedsteforældre. Det gælder f.eks. *moster, farbror, søstersøn* (nevø) og *broderdatter* (niece), men ikke helt *fætter* og *kusine*, fordi betegnelserne ikke fortæller, om det er børn af en *moster, faster, morbror* eller *farbror*. *Søskendebørn* er en ældre, men muligvis stadig brugt betegnelse for fætre og kusiner, nevøer og niecer.

De mere generelle betegnelser *tante* og *onkel* om forældrenes søskende bruges også om disses ægtefæller. Man kan derfor have op til lige så mange tanter og onkler, man ikke er arveligt (kødeligt) beslægtet med, som tanter og onkler, man er beslægtet med.

To skridt til siden

Når man går to skridt til siden og således først er forbundet via den yngstes oldeforældre, bliver betegnelserne mindre præcise. Bedsteforældres søstre og brødre hedder *grandtanter* og *grandonkler*. Og der er ikke noget systematisk forkert i at præcisere forbindelsen og tale om f.eks. **mor-faster*, men disse forbindelser er ikke standard og vil derfor virke påfaldende i forhold til *mors faster* eller *morfars søster*. **Bedstemoster* lyder hyggeligt, men *kan* synes at lægge en ekstra generation til: 'bedste' + 'moster', altså oldemors søster, og det var jo ikke meningen.

Også herude i tredje slægtthed er sprogbrugen imødekommende overfor

indgiftede familiemedlemmer; og man kan i bedste fald have lige så mange ikke-kødelige som kødelige grandtanter, halvtanter og halvfætre.

Det er svært for udenforstående at opfatte de præcise betegnelser for forbindelser, der er tre eller flere slægtled væk. Derfor findes *halvkusine* i ordbogen; mens *mormor-bror-sønne-datter* næppe findes i andet end spøg. *Næstsøskendebørn* er en ældre betegnelse for *halvfætre* og *halvkusiner*. Tilsammen kunne familien tre slægtled væk tidligere kaldes for *tremændinger* (efter norsk). Men den betegnelse er ikke i brug mere. Det gør heller ikke så meget, når vi stadig har de mere præcise betegnelser.

Ordbog over det Danske Sprog angiver ingen familiebetydning af ordet *syslinger/søslinger*, men skriver, at en søsling er en gammel møntenhed med værdien seks penninge.

Svipsvoger og svipsvigerinde

Den imødekommende sprogbrug overfor indgifte familiemedlemmer omfatter også egen generation og børnenes generation. Man bruger således *svoger* og *svigerinde* både om sine søskendes mænd og koner, om sin ægtefælles søskende og om deres ægtefæller, selv om disse sidste er to ægteskaber og et søskendeforhold væk. Hvis man har brug for at skelne mellem dem, der er et, og dem, der er to ægteskaber væk, kan man med *Ordbog over det Danske Sprog* kalde de sidstnævnte for *svipsvoger* og *svipsvigerinde*. Men *Nudansk Ordbog* har ikke disse betegnelser, og man vil næppe blive forstået af ret mange, hvis man bruger betegnelserne.

Graden af slægtskab

Man får halvdelen af sine arvelige egen-skaber fra sin mor og halvdelen fra sin far; og i gennemsnit deler man halvde-

len af sine arvelige egenskaber med hver af sine søskende. Det betyder, at man kan regne ud, hvor mange arvelige egenskaber man sandsynligvis deler med de enkelte medlemmer af familien. Det gør man ved at halvere hver gang, man går et trin op, ned eller til siden i slægtstræet.

Man deler således f.eks. i gennemsnit $\frac{1}{4}$ af generne med sine kødelige tanter og onkler, sine børnebørn og bedsteforældre, $\frac{1}{8}$ med sine fætre og kusiner og $\frac{1}{32}$ med sine halv fætre og halvkusiner.

Hvis man sammenligner slægtskabsbetegnelserne med omfanget af det arvelige fællesskab, er det tydeligt, at dem, man deler $\frac{1}{4}$ eller halvdelen af generne med, er fuldt specificerede sprogligt. Betegnelsen angiver det præcise slægtskab. Det gælder bedsteforældre, forældres søskende, egne søskende, søskendes børn og egne børnebørn.

Men et trin fjernere, hvor det genetiske fællesskab kun er $\frac{1}{8}$, er der *ingen* tilsvarende fuldstændige betegnelser. *Fætter* og *kusine* er nævnt som eksempler tidligere.

Denne forskel kan skyldes mange ting. En mulighed er, at det er besværligt med tre- eller fireleddede ord, hvor ledene er fra samme betydningsområde, **morbrordatter*, **søsterdattersøn* osv. svarende til *vestsydvest*, *sydsydvest* og *Gadehavegårdsvej*.

En anden mulighed, som ikke udelukker den første, er, at man har haft

størst behov for fuldstændig specification af de familiemedlemmer, som man lignede mest.

De ældres dominans

Når nu betegnelsen *grandtante* findes, så burde **grandniece* vel også findes for en datter af en nevø eller niece. Men selv om der ikke er noget usystematisk ved denne betegnelse, så er den ikke med i ordbøgerne. Hvis man ser nærmere på systemet, er det ikke nogen tilfældig forglemmelse eller udeladelse.

Der er nemlig en gennemgående tendens til asymmetri, således at betegnelserne opad i slægtstræet er mere præcise end betegnelserne nedad. For eksempel er de detaljerede betegnelser *mormor*, *morfar* o.s.v. langt mere udbredte end de tilsvarende nedad *datterdatter* og *dattersøn*, som normalt kaldes børnebørn. De faste sammensætninger dominerer opad; mens det er mere almindeligt at bruge navnehelheder som f.eks. *datters datter* og *datters søn*, hvis man vil være tilsvarende præcis nedad. Og tilsvarende kan man opad skelne mellem *oldemor* og *oldefar*, men ikke nedad mellem **oldesøn* og **oldedatter*, de hedder bare *oldebørn*.

Dette skyldes oplagt, at magten, æren og arven traditionelt kommer oppefra i slægtstræet, og at det derfor er den vej, man har haft størst brug for adskillelse af slægtskabsforbindelserne.

Carsten Elbro, f. 1955
forskningsprofessor, dr. phil.

Talent eller humbug – der er penge i det

Engang var det så enkelt. Penge var penge, eller rettere penninge var penninge. Fra de første danske mønter blev slået i begyndelsen af 800-tallet og 500 år frem i tiden var så godt som alle danske mønter penninge. Man regnede ganske vist også med ørtug og øre (1 øre = 3 ørtug = 30 penninge) men de var ikke virkelige mønter, kun regneenheder som nutidens Ecu.

Først efter 1300 begyndte man at have mønter af forskellig værdi, fx *hvid* og *søsling*. Man prægede danske mønter, og man prægede danske navne, men både møntsystemet og navnene var hentet andre steder fra. De ældste danske mønter fra 800-tallets Hedeby havde Karl den Stores mønter som forbillede, og når man i regnskaber forkortede penninge som d. røbede det at de længst ude stod i forbindelse med den romerske denar.

Mønternes værdi afhang af vægt og ædelmetalindhold, og møntcirkulationen respekterede ikke landegrænser. Møntbetegnelser udgør da også en meget international del af det danske ordforråd, som det fremgik af Erik Hansens artikel om møntnavne i forrige nummer af Mål & Mæle. Da jeg læste den blev jeg fristet over evne til at gå videre med den historie. For selv om penge ikke er alt så fortæller møntnavnene historie, bl.a. om udviklingen af et mere og mere abstrakt pengebegreb, og de er ofte blevet hængende i sproget længe efter at pågældende mønt er gået af brug. Vi kan derfor finde gamle møntnavne der har fået en anden betydning, og vi kan finde faserne i pengeudviklingen af-

spejlet i sproget, fra *liggendefæ* over *mark* og *pund* til *skilling*.

Døjt

»(hvis) jeg jer læger ey i tre til fire Dage/da vil jeg ey en Døjt begiære for Umage« skriver Holberg i Peder Paars. En *døjt* var den mindste hollandske kobbermønt, på hollandsk skrevet duit, og lig med 2 pfennig. Hos Holberg betegner det stadig en mønt af en bestemt størrelse, men senere er *ikke en døjt* kommet til at betyde 'ikke det mindste', og ingen tænker på penge når de erklærer at de ikke bryder sig en døjt om hvad man siger.

Egentlig betyder det et afhugget stykke, ganske som, *styver* der er navnet på en anden hollandsk mønt der var velkendt i Danmark på Holbergs tid. Den gjaldt 8 døjt og var åbenbart den almindelige pris for et glas brændvin. »Hvad vil en Styver Brændeviin forslaae, det kan jo icke komme neden for Halsen« siger Jacob i Jeppe på Bjerget.

Døjt. Hollandsk skillemønt i kobber, værdi 1/8 styver, især præget i 1700-tallet. Motivet viser den hollandske løve med frihedens hue på en stage, stående forsvarsberedt bag en skanseklædning.

Pund

Pund er oprindelig en vægtenhed, der senere har udviklet sig til møntnavn.

Pund. Første gang, der i England blev slået en sølvmønt til en værdi af 1 pund sterling, var under den engelske borgerkrig. Kong Charles I lod præge den 120 gram tunge mønt i 1642 i Oxford, hvor hans hovedkvarter var.

Det stammer fra den karolingske møntordning, der bestemte at der skulle gå 240 denarer på et romersk *pund*, forkortet *L* for libra. Pundet deltes i 20 skilling à 12 denarer. Med andre ord det møntsystem der blev brugt i Storbritannien indtil 1971.

Når vi bruger udtrykket »at forvalte sit pund« er det således kapitalanbringelse der er tale om. Talemåden er hentet fra Ny Testamente, fra den lignelse der nu kaldes lignelsen om de betroede *talenter*, idet det græske ord *tálan-ton* – som egentlig er en vægtangivelse – tidligere blev oversat ved *pund*.

Talent

At talent og penge kan have noget med hinanden at gøre ved vi jo godt, et fodboldtalent er mange millioner værd. Men forbindelsen er altså også sproglig.

Talent er egentlig ikke et møntnavn, men derimod en græsk vægtangivelse der efterhånden bruges som en regneenhed. I den betydning træffer vi ordet i Ny Testamente, hvor lignelsen om de betroede talenter fortæller (Matth. 25. 14-30). Fra en allegorisk tolkning af denne lignelse har vi så fået betydningen

'de evner som vi af naturen er udstyret med'. Sådan bruges ordet i dag i flere sprog, med sammensætninger og afledninger som dansk talentfuld og engelsk talented.

Hvid

Og mens vi er ved det bibelske synes jeg der skal fortælles lidt mere om hviden. En *hvid* er en firepenning. Den slås første gang i Danmark i 1300-tallet, og med den indføres det lybske møntsystem, dvs. 1 mark er 16 skilling à 12 penning. Hviden er således $\frac{1}{3}$ skilling. Navnet, der gengiver nedertysk *Witte*, skyldes formentlig at disse små mønter oprindeligt var sølvmønter, men slået af temmelig urent metal. For at få lysnet det kobberholdige sølv brugte man at hvidkoge sådanne mønter. Man kogte dem i en opløsning af kogsalt og vinsten hvorved kobberet forsvandt fra overfladen, der fik et hvidt udseende. I løbet af 1500- og 1600-tallet blev hviden til en lille skille-mønt og den blev slået sidste gang 1686 (i kobber), men navnet holder sig i brug i faste vendinger med rødder i bibelsproget.

Dér træffer vi det første gang i Chri-

stian III's bibel, hvor der fortælles om en fattig enke at hun lagde to skærv i tempelblokken, »hvilket er en hvid« (Mark. 12.42). Omregningen passer ikke, hverken hvis man antager at skærv og hvid skal have samme værdi (udsagnsordet har nemlig entalsform i den græske grundtekst) eller hvis en hvid skal være dobbelt så meget værd som en skærv, der gik nemlig 8 skærv på en hvid. Sandsynligvis er der her tale om en oversættelsesfejl. Ikke fra græsk, men fra tysk. Luther oversætter stedet således: »und legte zwey Scherfflin ein, die machen einen Heller«. *Heller* er navnet på en mønt fra Schwabisch Hall med værdien ½ Pfennig, men opfattes formentlig som tillægsordet *hell* 'lys', der så meget passende gengives med *hvid*. Og i 1700-tallet breder denne oversættelse sig til et andet bibelsted hvor Luther også har Heller. Det er Matth. 5.26, der tidligere havde haft ordlyden »før du betaler den sidste skærv«. Fra 1740 hedder det »den sidste hvid«. Og det udtryk er stadig brugeligt selv om det gled ud af den autoriserede bibeloversættelse for 100 år siden.

Hvid. Den danske hvid blev præget med ensartet udseende (kongemonogram på forsiden, kors på skjold på bagsiden) gennem over 200 år, fra midten af 1440'erne til 1651. Den afbildede hvid er præget for kong Hans i Aalborg, ca. 1500.

Skærv

Det samme gælder *skærv*, der er et gammelt navn på en halvpenning og kan følges helt tilbage til den ældste danske bibeloversættelse fra senmiddelalderen.

Skærven var almindelig som regneen-

hed, men der blev sjældent udmøntet skærv i Danmark; man klarede sig med at halvere hulpenninge. De var præget med et kors, så man kunne klippe over efter korslinjerne.

Slår man op i standardordbøgerne får man at vide at tysk Scherflein og svensk skærv kommer af ord der betyder gøre indsnit og sandsynligvis er betegnelse for en bestemt romersk mønt med takket kant, omtalt af Tacitus. Ordbog over det danske Sprog knytter ordet tættere sammen med *skærve*, og mener den oprindelige betydning er 'lille stump', 'overskåren mønt'.

Møntforskernes standardværk 'Wörterbuch der Münzkunde' mener at det snarere er en fortyskning af latin scriptulum eller scrupulum, egl. lille sten, der betegner den mindste vægtenhed, $\frac{1}{288}$ pund, det svarer nemlig til den værdi den tyske Scherf havde.

Den tyske betegnelse Scherf eller Scherflein regner man med er blevet så udbredt fordi Luther bruger den i sin bibeloversættelse. Han kendte ordet fra sin dagligdag, fra 1480 var det den mindste mønt der blev udmøntet i Erfurt.

Om skærv har været et lige så konkret dagligdags ord for danskere og svenskere som for Thüringerne er svært at vide. Man kender kun én eneste udmøntning af skærve, fra Erik af Pommerns tid, men halve penninge er der mange af i danske møntfund. I fundet fra Kirial på Djursland fra slutningen af 1300-tallet var der næsten 5000 halve hulpenninge, og de kan godt have haft deres eget navn.

I dansk og svensk bibelsprog er navnet fast forankret – og det kommer ikke fra Luther: det forekommer i den hellige Birgittas skrifter og findes i den ældste danske bibeloversættelse fra senmiddelalderen (2. mosebog 30.13), det er almindeligt i svenske bibeloversættelser

og hos Christian Pedersen der bruger det flere steder i sin oversættelse af Ny Testamente.

Vi træffer det også i skoletraditionen, i et af Peder Låles ordsprog, hvor det hedder: »Den der er født til tre skærv, han bliver aldrig herre over to penning«. Tre skærv er lig med 1½ penning – der var ikke megen fremskridtstro hos Peder Låle.

I Christian Pedersens ordbog bruges skærv som gengivelse af latin *obolus*, mens obol i et latinsk-svensk glossar fra senmiddelalderen er forklaret som en halv scrupulus, og et *dyabolarius* oversættes til 'to skærvs arbejdsmand'. Det kunne tyde på at det er møntforskernes forslag til etymologi der er det rigtige. Og selv om scrupulum ikke skulle have noget med skærv at gøre, er det lånt ind i dansk, det er nemlig det der ligger bag udtrykket »uden skrupler«, men det er en helt anden historie.

Skærv. Skærv eller halvpenning er den mindste møntenhed, der vides præget i Danmark. I senmiddelalderen blev den præget en kortere overgang under Erik af Pommern i begyndelsen af 1400-tallet. Vægt ca. 0,1 gram.

Lødighed

Lødighed har også med penge at gøre. Det er en angivelse af vægtforholdet der betegner metals finhed, og så længe man havde sølv- eller guldmøntfod var det lødigheden der bestemte pengenes værdi. Inflation viste sig i at mønten blev underlødige. I dag viser inflation sig på andre måder, og både lødighed og underlødighed hører hjemme på det åndelige gebet.

Humbug

Når underlødigheden bliver for udtalt er det forsættelig svindel, også kaldet *humbug*. Vi har ordet fra engelsk, og ordbøgerne angiver at dette ords oprindelse er uvis. Måske har det også med penge at gøre. En mulig oprindelse er gælisk *uim bog* egtl. blødt kobber, men anvendt om tin brugt til nødpenge i Irland omkring 1690. De første af disse nødpenge blev støbt af kobber og messing fra gamle kanoner og kaldtes derfor gun money, senere gik kong Jacob over

Humbug. Under krigen i Irland 1689-91 mellem den fordrevne engelske konge Jakob II og den ny konge, William III, lod Jakob II præge belejringsmønter af kanonmetal eller tin. Disse mønter kom i ret stort tal til Danmark, da der var mange danske tropper i William III.s tjeneste. Den her afbildede crown er af tin og præget 1690.

til at bruge tin, der altså af iverne blev kaldt *uim bog*.

Ordet *humbug* er kendt i engelsk fra midt i 1700-tallet, så kronologien er i or-

den. Men derfor kan forklaringen jo godt være humbug.

– Det var så min skærv til pengenes sproghistorie. Og slangordene er stadig-

væk ikke taget med, heller ikke de gamle som sildeflas, degnelus eller bjørnbakker.

Inge Lise Pedersen, f. 1939
lektor
Institut for Dansk
Dialektforskning

Løsninger til Sprogviden

1. *Gnide* og *gnist* er ikke beslægtede.
2. *Pelotte* er en lille, fast pude f.eks. i et støttebind.
3. *Maratonløb* er uden *h*, de andre ord er stavet i overensstemmelse med Retskrivningsordbogen.
4. EF, Fællesmarkedet, De/de Europæiske Fællesskaber, efg, Midgårdsormen, regeringen, Folketinget, Lurblæserne. Se Retskrivningsordbogens § 12.
5. Som fyndord betragtet er *Mål & Mæle* 1) kort, 2) har rytme (to gange trykstærk – tryksvag stavelse) og 5) indeholder to konsonantrim.
6. Gunnar, Alf, Gertrud
7. Det engelske låneord *nonstop* bliver først almindeligt o. 1950. Men det er med i »Vor Tids Fremmedord fra 1934. I øvrigt kendes allerede fra o. 1400 et ord *nonstop*. *Non* betyder i gammeldansk 'middag' og *stop* betyder 'krus'. En nonstop var et krus øl, som munkene fik efter middagsmåltidet på nogle bestemte helligdage.
8. Leddet *-lev* er beslægtet med *levne* (og engelsk *leave*). Betydningen er 'arvegods' eller 'det, der er efterladt til en', og forleddet er i de fleste tilfælde et navn. Det er ikke altid let at se, for enten kan personnavnet være ændret i tidens løb: i *Herlev* indgår således *Helge* – eller det kan være et navn, som nu ikke kendes mere: *Haderslev* indeholder mandsnavnet *Hathar*.
9. *Imødekomme* skulle have været *imødegå* i betydningen 'bekæmpe'. Sammenblandingen af de to ord er efterhånden ret almindelig.
10. Der er nogle, der insisterer på, at *olympiade* betyder 'fireårsperioden mellem de olympiske lege', og de kan hente støtte herfor i ordbøgerne. Men så at sige ingen danskere kender denne betydning; de allerfleste bruger det synonymt med *olympiske lege* – og det er derfor det, ordet betyder på dansk!

Kommakommentar

Ude i den store verden – i hvert fald i hele Norden – er vi danskere berygtede for vores optagethed af kommaspørgsmål. De fleste andre steder er kommaer blot noget man sætter (eller lader være med at sætte, se nærmere i det følgende om de islandske kommaer), uden at det giver anledning til større diskussioner. I Danmark er kommaer naturligvis også noget vi sætter og lader være med at sætte, men derudover er kommaer noget vi taler om, skriver om, diskuterer og skændes om.

Inden for det sidste års tid har der i Mål & Mæle været to større artikler om det lille tegn, en om kommaets historie i Danmark (af Erik Hansen; 14. årg., nr. 3), og en om kommaterings betydning for læseren (af Vibeke Appel og Carsten Elbro; 15. årg., nr. 1).

Med udgangspunkt i den sidstnævnte artikel kommer her endnu et bidrag til opretholdelse af forestillingen om danskerne som en nation af kommafreaks. Jeg trøster mig med at kommaet i virkeligheden ikke er helt så ubetydeligt som det ser ud.

»Kommaet i midten«

Det var interessant at læse Vibeke Appels og Carsten Elbros artikel om kommaterings betydning for læseren. Og det var opløftende at se at enhedskommaet (»kommaet i midten«, »det grammatiske pausekomma«, »det moderate grammatikkomma« – eller hvad man nu skal kalde det) kunne udpeges som vinder.

Sandt at sige havde jeg ikke regnet med at det overhovedet kunne lade sig gøre at lave en empirisk undersøgelse af

kommaernes betydning for læseligheden. Min hovedbetænkelighed var at alle forsøgspersoner ville være belastede af at de er vant til at læse tekster med grammatiske kommaer, og at det ville være umuligt at kompensere rimeligt for denne skævhed når læseresultaterne skulle vurderes.

Den vanskelighed har artiklens forfatter imidlertid overvundet ved på en skærm at præsentere forsøgspersonerne for tekstbidder, svarende til de dele af teksten der ville stå mellem kommaer (eller andre tegn). Det er på den måde lykkedes Appel og Elbro at lave en undersøgelse af kommaernes betydning for læseligheden uden at vise forsøgspersonerne et eneste ægte komma.

Elegant og overbevisende.

Forkert analyse

Mindre vellykket er artiklens forsøg (figur 1, s. 11) på at illustrere forskellen på de tre undersøgte kommasystemer. Som eksempel har artiklens forfattere valgt følgende sætning (her først anført helt uden kommaer):

Den familie der var kommet kørende med alt hvad de ejede kunne bedre klare sig.

Den deles, efter figurtekstens ord, op i 4 blokke hvis der sættes grammatisk komma:

Den familie // der var kommet kørende med alt // hvad de ejede // kunne bedre klare sig.

Helt korrekt, og det samme gælder opdelingen i 2 blokke hvis der sættes pausekomma:

Den familie der var kommet kørende med alt hvad de ejede // kunne bedre klare sig.

Men efter enhedskommaet deles sætningen – stadig efter figurtekstens ord – i 3 blokke:

Den familie // der var kommet kørende med alt hvad de ejede // kunne bedre klare sig.

Det er helt vildt. Efter enhedskommareglerne sættes der netop aldrig komma foran en bestemmende (nødvendig) henførende sætning. Kommaet mellem *familie* og *der* er lige så »forbudt« efter enhedskommareglerne som det er efter pausekommareglerne. En anden mulighed for at få 3 blokke ud af teksten ville være:

Den familie der var kommet kørende med alt // hvad de ejede // kunne bedre klare sig.

Men den ville være lige så gal efter enhedskommareglerne. Hovedprincippet for enhedskommaet er ganske vist *komma efter bisætning*. Men bisætningen »der var kommet kørende ...« slutter ikke efter ordet *alt*, men først efter *ejede* (bisætningen »hvad de ejede« er jo led i den førstnævnte bisætning).

Artiklens analyse står altså ikke til at røde. Det er ærgerligt, ikke mindst fordi eksemplet i figuren er det eneste konkrete eksempel på enhedskommatering i hele artiklen. Forhåbentlig er der tale om en enkeltstående smutter af den type man netop kan støde på i fx figur- og billedtekster.

En korrekt analyse

Hvad er da den korrekte opdeling af den foreliggende sætning efter enhedskommareglerne? Det er:

Den familie der var kommet kørende med alt hvad de ejede // kunne bedre klare sig.

Altså nøjagtig samme kommaterer som hvis man havde sat pausekomma. Jamen, er enhedskomma da det samme som pausekomma? Nej – der er ganske vist sammenfald i en del tilfælde, men der sættes desuden efter enhedskommarsystemet en del kommaer som man ikke ville sætte efter pausekommarsystemet. Det gælder fx i den følgende sætning, der efter pausekommareglerne skal være helt uden kommaer:

Da vi havde spist spurgte min kone om vi skulle gå en tur.

Efter enhedskommareglerne skal der derimod sættes et komma efter den indledende bisætning:

Da vi havde spist, spurgte min kone om vi skulle gå en tur.

Og efter reglerne for grammatisk kommaterer skal der sættes to kommaer, nemlig også et foran den afsluttende spørgesætning:

Da vi havde spist, spurgte min kone, om vi skulle gå en tur.

Islandske kommaer

Det anføres undertiden (bl.a. i Mål & Mæle, 14. årg., nr. 3, s. 28) at det grammatiske komma foruden i dansk bruges i tysk, færøsk, islandsk, finsk og alle de slaviske sprog. Dette er ikke længere rigtigt for islandsk vedkommende. Det grammatiske komma blev faktisk afskaffet i islandsk for snart 20 år siden – ja man fristes til at sige at ikke bare det grammatiske komma, men kommaet i det hele taget blev afskaffet.

De nugældende regler for islandsk kommaterer, som den skal praktiseres i islandsk skoler og i lærebøger der får støtte fra offentlige midler, fremgår af en undervisningsministeriel bekendtgørelse fra 1974.

Når jeg ovenfor skrev at man fristes til at sige at kommaet helt er afskaffet i is-

landsk, skyldes det at de nye islandske regler er ekstremt sparsommelige med kommaerne. Groft sagt bruges kommaet i islandsk nu kun som opremsningskomma, til at markere tiltaleled («Er du syg, *Jón?*«), appositioner («*Jón Árnason, min gamle nabo*, døde i går») og parentetiske indskud og tilføjelser («*Jón kommer snart, sandsynligvis inden julk*«).

Hvad angår kommateringen ved sætninger, sættes der som hovedregel ikke komma ved sætninger der er forbundet med et bindeord. Det gælder uanset om det er hovedsætninger eller bisætninger. På islandsk sætter man derfor ikke komma i tilfælde som de følgende:

Jón åbnede døren for gæsterne og tog deres overtøj og Sveinn bød velkommen til mødet.

Når vejret er godt og solen skinner fra en skyfri himmel har jeg det bedst.

De islandske kommaregler har altså bevæget sig fra den tysk-danske overflodskommatering til en nærmest puritansk national kommasætning. Danmark og Island står således i Norden og i Europa

i hver sin ende af kommaspektret. Nogetlunde midti ligger Norge, hvis kommaregler de tidligere nævnte enhedskommaregler i høj grad er inspireret af.

Ligesom der i Danmark er folk der synes vi sætter for mange kommaer, er der på Island folk der godt vil have lov at sætte lidt flere kommaer end de må i øjeblikket. Måske vi en dag kan mødes i det system man bruger i norsk, sproget i midten.

*Henrik Galberg Jacobsen, f. 1944
seniorforsker
Dansk Sprognævn*

PS!

I artiklen er der sat enhedskommaer, men jeg forstår udmærket de læsere der er irriterede over at læse om et *enhedskomma* uden at kunne få ordentlig besked på hvad det egentlig er for noget. For dem kan det måske være en trøst at vide at der i øjeblikket forberedes en kommaguide med artikler af forskellige personer med tilknytning til Dansk Sprognævn, og at jeg i en af bogens artikler vil give en nærmere redegørelse for enhedskommatet.

HGJ

Mål & Mæle

*Redaktion: Erik Hansen,
Ole Togeby, Carsten Elbro.*

Grafik: Hanne Simone.

*Ekspedition:
Elbro-Tryk, Håndværkervej 10,
postbox 3072, 6710 Esbjerg V.
Telefon 75 1543 60.*

Tryk: Elbro-Tryk, Esbjerg.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 138,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes til: Ina Nielsen, Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 86, 2300 København S.

Risø FOR

»Jeg skal lige over til SEV«. »Kommer du med til KAN?«

I engelsk har man i forvejen så mange enstavelsesord, at det falder naturligt at indføre flere af dem. Dansk er mere tilbageholdende i den henseende. Listen over Risø-forkortelser på afdelinger, sektioner og et enkelt postafleveringssted (Risø Intern nr. 8, 1991) viser dog ikke nogen tilbageholdenhed på dette område:

ISO, MIL, ECO, KEM, NUK, BEH, KAN, SYS, KOG, BYG, ELV, GAR.

Ved disse forkortelser drejer det sig om en kategori inden for Risø-skriftsprog. Der er sikkert ingen, der i daglig tale henviser til de anførte afdelinger ved at bruge forkortelserne:

Kommer du med til KAN (Kantinen)?«

Det samme gælder de forkortelser som minder om kemiske formler og som først i de senere år er blevet mere almindelige i dansk (SF, CD, DONG, AIDS [udtalt A-I-D-S]). I Risøs forkortelsesliste har denne type dog allerede opnået samme vægt som den foregående:

IKK, CTL, KST, RCV, SMS, ESG, RAG, UCC, KAR, CAT, DMU, NBI, NLT.

En blanding af begge de nævnte typer foreligger i dannelser som: GRS, SEV, KER, PLB, PLG, HFY, TEF, EJD.

Sammenligner man forkortelserne fra i dag med fra i går (fx i Risø Telefonbog 1982), så er tendensen tydelig:

HOTC - HOT (Hot Cell), BIBL - BIB (Bibliotek), ELEK - ELE (Elektronik),

SERV - SEV (Service), KSTR - KST (Konstruktion) ...

Der er således sket en udvikling henimod 3-bogstav-»ordet«. Og man er måske endnu ikke kommet derhen, hvor det ikke går at forkorte yderligere. Om 10 år kan man måske vente sig en favorisering af 2-bogstav-»ordet«: BIBL - BIB - BI.

I de fleste tilfælde retfærdiggøres forkortelsen naturligvis gennem længden af det uforkortede navn. Dog kunne det også tænkes, at forkortelsen er med til at undertrykke uønskede spørgsmål ...

Ingen tænker vel ved NATO længere på »North Atlantic Treaty Organization«, dvs. en pagt mellem landene i Nordatlanten, hvorfor man kunne sætte spørgsmålstegn ved Grækenlands og Tyrkiets medlemskab. »Behandlingsstation(en)« er allerede en eufemistisk dannelses, idet det, der skal behandles her, er radioaktivt affald (og ikke syge mennesker). I Japan tier man således ikke; jfr. Radioactive Waste Management Center i Tokyo. Og forkortelsen BEH er ydermere med til at skære bibetydningen af:

Behandlingsstationen er på denne måde kun een sektion blandt mange andre.*)

W. Wilfried Schuhmacher
f. 1939
exam. art.

*) Forskningscenter Risø er en institution under Energiministeriet. Risø blev indviet i 1958 og har i dag mere end 900 ansatte, hvoraf ca. en tredjedel er forskere. Forskningsens formål er at bidrage til grundlaget for den teknologiske udvikling i samfundet inden for områderne energi, miljø og materialer.

IKK INDKØBSKONTOR

CTL Centrallager
GRS Grafisk Service
IKB Indkøbssektion

ISO ISOTOPLABORATORIUM**KST KONSTRUKTION**

RCV Pise Central Værksted
SEV Service og Vedligeholdelse
SMS Sektion for Mekaniske Systemer

MIL AFDELINGEN FOR MILJØFORSKNING

ECO Økologi
KEM Kemisektion
KER Kemisk Reaktivitet
PLB Plantebiologi
PLE Planterernæring
PLG Plantegenetik

NUK AFDELINGEN FOR NUKLEAR SIKKERHEDS-FORSKNING

BEH Behandlingsstation
DRI DRI
HFY Helsefysik
RES Reservoirteknik
RFY Reaktorfysik

OFD AFDELINGEN FOR OPTIK OG FLUID DYNAMIK

LAS Lasersektion
PLF Plasmafysik

PER PERSONALEKONTOR

KAN Kantine

SYS AFDELINGEN FOR SYSTEMANALYSE

ESG Energisystemgruppen
KOG Kognitiv systemgruppen
RAG Risikoanalysegruppen
UCC UNEP
Collaboration Center

TEF TEKNISK FORVALTNING

BYG Bygningstjeneste
EJD Ejendomsforvaltning
ELV EL-værksted
FRS Forsyningsgruppen
GAR Gartnergruppen
KAR Kørsel/Auto/Rigger
SNK Snedkerværksted
VVS VVS-værksted

XTR EKSTERNE ENHEDER

CAT Center for Avanceret Teknologi
DMU Danmarks Miljøundersøgelser
NBI Niels Bohr Institutet
NLT Nordisk Laboratorium for Termoluminescensdatering
NOT Nordisk Optisk Teleskop

Sprogviden

1. Hvilket af disse ordpar er *ikke* beslægtet?

Peter — petrefakt ('forstening')
sekret — sekretær
rouge — rubin
mand — man (stedord)
gnide — gnist
marine — marinade

2. Hvad betyder *pelotte*?

(a) et boldspil med hård læderbold,
(b) en lille, fast pude,
(c) en kartoffelskrællekniv med dobbeltblad,
(d) en pillepresse.

3. Hvilket ord er fejlstavet?

firtoget, buhko, marathonløb,
jogurt, toetagers.

4. Hvilke af disse ord skal normalt med stort?

ef, fællesmarkedet, de europæiske fællesskaber, efg, midgårdssormen, regeringen, folketinget, lurblæserne (på Rådhuspladsen).

5. I artiklen om fyndord nævnes 10 gode træk. Hvilke af disse lever titlen *Mål & Mæle* op til?

6. Hvad er den nordiske form af følgende tyske personnavne?

Günther
Adolf
Traute

7. Hvornår træffer man for første gang ordet *nonstop* i dansk?

o. 1400
o. 1780
o. 1935

8. Hvilken af følgende stednavneendelser har så at sige altid et personnavn som forled:

-rød
-lev
-købing
-rup

9. Find fejlen i følgende tekststykke:
På weekendens møde i Ringkøbing blev det af flere deltagere understreget kraftigt, at skolerne må afsætte flere timer til danskundervisningen for at imødekomme den stigende analfabetisme.

10. Hvad betyder ordet *olympiade*?